

"QILINC VƏ QƏLƏM"

(romandan səhifələr...)

...Atabəy Məhəmməd öləndən sonra Azərbaycanın dövlət təşkilatı böyük bir qorxu altına düşdü. Rey məmləkəti Xarəzmşahlara, İraq məmləkəti isə iraqlılara keçirdi. Rey verildikdən sonra İraq məsələsindən bəhs etmək lazım gəlmirdi. Çünki Rey xarəzmlilər tərəfindən alındıqdan sonra Cənubi Azərbaycanın mühüm bir hissəsi də Həmədanla bərabər Azər baycan atabəyliyindən ayrılırdı. Qızıl Arslan bu qorxunu birinci gün də hiss edirdi. Bunun üçün şimali azərbaycanlılara müraciət edib kömək istəmişdi.

Fəxrəddin yenə də əvvəlki fikrini meydana sürmüşdü. O, Araz çayını sərhəd təyin edib nə Qızıl Arslan, nə də başqalarını Şimali Azər baycan torpağına buraxmaq istəmirdi.

Şimali Azərbaycanın gənc və ziyalı qüvvələrindən bir çoxu bir fikrin üzərində dayanmışdı.

Vəziyyət getdikcə gərginləşirdi. Siyasi vəziyyətdən xəbərdar olan hər bir kəs Şimali Azərbaycanın

"Qılinc və qələm"i: hələ kəndimizdəki yeddiilik məktəbdən oxumuşdum... Şagird çağımından əyri-düz belə kəsdirmişdim ki, oxuduqlarımın içində bundan maraqlısı yoxdu... Elə indinin özündə də təxminən bu fikrə yaxınam. Romanda Nizaminin ayağı altına gəlmir, ordan-ora, burdan-ora - təxminən Yaxın Şərqi gəzib dolanır. Hara üz tutursa, özünü Azərbaycanımızın ağıllı-kamallı, layiqli bir oğlu kimi tanıdır... Ancaq, sonradan bəzi nizamişünaslar belə fikir yaratmağa çalışırlar ki, Nizami guya heç Gəncədən qırağa çıxmayıbmış... Buna da inanmağım gəlmir. Eləsə, onda Nizami Gündoğandan Günbatanacan Yerin-Göyün sirrlərini, o bilikləri hardan bilib, hardan öyrənib? Bu məqamda Ordubadını haqlı bilirəm... Nizami öz böyüklüyü ilə doğulduğu, boya-başa çatdığı, dost-doğma Gəncəsinə sığan şəxsiyyət deyildi... Dürüstmü, əyrimi – şəxsən mən bu fikirdəyəm... Sözüm onda yox...

Orta məktəbi o vaxt ayrıca rayon olan Qonaqkənddə bitirdim. (Həmişə demişəm və indi də qatı o fikirdəyəm ki, Qonaqkəndi bir rayon kimi ləğv etmək kökündən səhv idi – sözüm onda yox...)

Bakı, universitet illəri – dördüncü kursacan. Dördüncü kursda yapışdılar ki, mütləq əskər getməlisən. Mühəribə vaxtı doğulan uşaqlar az idi, o ola oğlan uşaqları. Moskvaya – "stroybata" düşdüm... bizə üç aydan sonra şəhərə "buraxılış" verdilər... "Fili" metrosundan "Mayakovski" metrosuna gedəcəkdim... Metroya mincəyin... heyrətdən... ağızım açıla qaldı. Vaqondakıların demək olar ki, hamısı kitab oxuyurdu. Yalançıların sözü, 15-20 nəfərin əlində təzəcə ruscaya tərcümə olunmuş "Meç i pero" ("Qılinc və qələm") vardı... Onu deyim ki, o vaxtacan köksüm heç o boyda qabarmamışdı.. Sözümün canı budur ki, "Qılinc və qələm" bax belə əsərmiş...

Kino və TV-də işlədiyim illərdə dəfələrlə təklifim bu olub ki, "Qılinc və qələm"i ekranlaşdıraq. Qulaqardına vurublar. Gəlib çıxmışığ bayağı, duzsuz teleseriallar əyyamına...

Bəlkə "Qılinc və qələm" indi yada düşsə... Amma, belə getsə, inanmıram... heç inanmıram... Dahi Nizaminin yubileyində yada düşmədisə, deməli qal oğlu qaldı...

Vaqif Əlixanlı

başlı-başına buraxılması işinə siyasi və tarixi bir xəyanət kimi baxırdı.

Fəxrəddin sevinirdi, çünki Nizami xəstə olduğu üçün məscidə gəlməmişdi. Əvvəla, məsciddəkilərin əksəriyyətlə Nizamiyə hörmət bəslədiyi və onun fikrinin əleyhinə çıxışda bulunmayacağı bəlli idi. İkincisi də, Fəxrəddinin şəxsən Nizaminin məsləhətlərindən boyun qaçıra bilməyəcəyi hamı üçün aydın idi.

Fəxrəddinin dəstəsi qalib gəlmək ərəfəsində idi. Fəxrəddin nə qədər mümkünse qərarın tez çıxarılmasına tələsirdi; çünki o, Nizaminin xalqın iradəsi əleyhinə gedə bilməyəcəyini də bilirdi.

Böyük və parlaq bir məşəlin işığı qaranlığın qalın köynəyini yaran kimi, xalqın qalın dəstələri də yarıldı, sanki onlar məscidə daxil olan möhtərəm bir şəxsiyyətə yol açmağa tələsirdilər. Bir anda xalqın nəzəri bir nöqtəyə çevrildi. Hər kəs Nizaminin gəldiyini görüb sevindi. Nizaminin bir qolundan oğlu Məhəmməd, o biri qolundan Əla əddin tutub minbərin yanına gətirirdi. Fəxrəddin Nizamini gördüyü zaman bütün ümidləri qırıldı. Çünki Nizaminin ayrılma fikrinə düşmən ol duunu bilirdi. Qızıl Arslan məktub göndərdiyi gündən bəri Nizami təkbaşınalığın əleyhinə idi. O, atabəyliliyin, olduğu kimi müdafiə olunması tərəfdarı idi. Nizami bir qədər oturub dincini aldı, çığır-bağır və qışqırtılardan ibarət olan bu

gurultulu yığıncağa böyük bir pərdənin şəkilləri kimi səssiz-səmirsiz baxırdı. Nəhayət, Nizami dincini alandan sonra ayağa qalxdı, minlərcə adamın göz qapaqları qalxdı, kirpikləri süngü kimi havaya dikəl-di.

O, sözünü belə başladı:

— Mən xəstə idim, sizin bu yığıncağınızın əhəmiyyətini xatırladığım üçün xəstəliyi unutdum.

Məmləkət və xalq məsələlərini həll etmək, şahmat oynamaq kimi dərin və diqqətli bir düşüncə tələb edir. Oyun bir müharibədir. Səhv olaraq bir nöqtəni düşməne uduzdunsa, yalnız bir cəbhəni deyil, bütün bir məmləkəti uduzdun deməkdir. Bunun üçün də mən xəstəlik yatağın dan qalxıb sizin bu yığıncağınıza gəlməyə məcbur oldum. Mən bir şair olduğuma baxmayaraq şahmat taxtasından az-çox başım çıxır. Fəxrəddin mənim məktəb yoldaşımıdır. Həm də uşaqlıq və gənclik dos tumdur. Mən onu sevdiyim qədər, o da məni sevir. Mən də, o da bu sevgini işdə göstərmişik. Doğrudur, bizim götürdüyümüz yol ayrıdır, o qılıncı götürdü, mənse qələmi götürdüm. Lakin mənim dostum elə bilməsin ki, mənim qılınc və siyasət işlərindən başım çıxmır.

Ayrılıq və təkbaşınalığ yolu ölüm və fəlakət yoludur. Bu gün biz Şimali Azərbaycanı Cənubdan ayırmaq istərsək, düşmənlərimiz bizə öz istədiyimiz qədər mükafat verə bilər. Onların istədiyi də budur.

Mən bilsəydim ki, Eldəniz oğlanları bir-birini məhv edənə qədər bizim məmləkətimiz toxunulmamış qalacaqdır, o zaman Fəxrəddinin fikrini birinci növbədə mən özüm imza edərdim. Lakin buna etibarım yoxdur. Düşmənlər daxili müharibələrdən istifadə edib məmləkəti öz aralarında bölüşdürəcəkdir.

Fəxrəddin bir daha üzünü xalqa çevirib dedi:

— Mən sizə söz verirəm ki, düşmən Şimali Azərbaycan torpağına ayaq basa bilməyəcəkdir. Bizim qılınc tutan əllərimiz şil olmamışdır.

Nizami etidalını pozmayaraq cavab verdi:

— Mən Fəxrəddinə məsləhət görürəm ki, Şimali və Cənubi Azərbaycan sözünü bir dəfəlik fikrindən çıxarsın. Bizdə yalnız Azərbaycan sözü vardır. Bunlar bir-birisiz heç bir zaman yaşaya bilməz. Hər nə olursa olsun, kimin idarəsində bulunursa bulunsun, biz Azərbaycanın tarixi və milli hüduqlarını əlimizdən buraxmayacağıq. Bu yolla gedən mübarizə tələb edərsə, mən də qələmi bir tərəfə buraxıb qılınc götürəcəyəm. Bəlkə də mənim yoldaşım qılınc daşımaqdan yorulmuşdur. Qoy o, Gəncədə qalib bir az dincəlsin.

Bizim hazırkı hüduqlarımız daxilində olan torpaqları təhlil edə biləcək qüvvətli bir alim dünyaya gələrsə, siz o zaman görəcəksiniz ki, Qafqaz dağlarından Həmədana və Qaplankuha qədər bütün torpaqlar midiyalı sümüyündən ibarətdir. Biz haman torpaqdan doğulmuşuq. O torpaq bizim tarixi babalarımızın məzarıdır. Haman torpaq bizim namu sumuz-

dur. Biz heç bir zaman midiyalıların döşü üzərində düşmən atlılarının gəzməsinə imkan verməyəcəyik. Bir məmləkəti iki adla səsləyənlər bu məmləkətin dostu deyildir. Ya cənubla birlikdə yaşa malı, yəni onlarla birlikdə məhv olmalıyıq. Xalqında ittifaq olan bir məmləkəti heç bir düşmən mənimsəyə bilməz. Bu gün bizim Qızıl Arslanla bərabər Həmədan və İraq hüduqlarına gedəcək ordumuz Qızıl Arslanın köməyinə deyil, Cənubi Azərbaycanın sərhədlərini düşmənin üzünə bağlamaq üçün gedir.

Məsciddəkilərin fikri dəyişdi, xalq bir-birilə pıçıl-daşmağa və “şair doğru deyir” sözlərini təkrar etməyə başladı.

Fəxrəddin vəziyyəti belə gördüyü zaman Nizamiyə bir sual da verdi:

— Qızıl Arslan Toğrula qalib gəldiyi zaman biz nə kimi qazanc əldə edirik?

Nizami Fəxrəddinin fikrən tərksilah edildiyini gördükdə, öz fikrini izah edərək dedi:

— Qazanc əldə etmək, hazırkı hadisələrdən istifadə etməyi bacarmaq dan asılıdır.

Atabəy Məhəmmədin öldürülməsi Şərqdə böyük bir hadisədir. Bu hadi səyə hər dövlət və hər bir məmləkət istifadə üçün öz mövzusunu ver məkdedir. Həmin hadisəyə iraqlılar bir cür, reyliylər başqa cür, Bağdad xalqı isə tamamilə əlahiddə mövzu verməkdedir. Eyni zamanda on ların verdikləri bu mövzuların hamısı Azərbaycan dövlətinin əleyhinədir. Çünki hazırda Yaxın Şərqdə Azərbaycan atabəyliyi ən böyük bir mövqe işğal edir.

Sizin gördüyünüz kimi, bu hadisəyə xarəzmlilər də öz mövzusunu və rərək bizim məmləkətimizin vücudundan böyük bir parça qoparmağa çalışırlar. Onlar bizim səltənətimizin meyiti üzərindən keçib Bağ dada yol açmaq istəyirlər. Onlar Cənubi ticarət bazarlarını və Hin dis tan yollarını bizim əlimizdən almağa çalışırlar. Buna görə də şimali azərbaycanlılar Cənubi Azərbaycandakı qardaşları ilə möhkəm ittifaqa girib Bağdad qapılarını və Hindistan yollarını öz üzünə açıq saxlamağa çalışmalıdırlar.

Qızıl Arslanın qalib gəlməsindən əldə edəcəyimiz qazanc bundan ibarət olmalıdır. Bizim bu məqsədlərimizin həyata keçməsinə hər kəs kömək verərsə, biz ona kömək verməliyik. Azərbaycan xalqının milli varlığı hazır da bunu tələb edir. Mən heç bir zaman Azərbaycan xalqının böyük varlığını Araz çayı ilə Kür çayı arasındakı dar bir çərçivəyə soxmaq istəyənlərə vətənpərəst deməyəcəyəm.

Gəlin də biz ağıl və siyasət nöqtəyi-nəzəri ilə danışaq. Hər halda farsların himayəsinə keçib müstəmləkə həyatı keçirməkdənsə, atabəylərin idarəsində müstəqil yaşamaq daha yaxşıdır. Çünki onlar da, biz də bir dildə danışırıq.

Buna görə də Qızıl Arslanın çağırışına birinci növbədə mən səs verirəm. Qoy mənim yoldaşım Fəxrəddin öz tərəfdarları ilə bərabər Gəncədə otursun.

Nizami bu sözləri dedikdən sonra Məsciddən səs-küy qalxdı. Fəxrəddin ayağa durub səsləndi:

— Dayanın! Mən çox zaman səhv etmişəm. Lakin heç kəs deyə bilməz ki, Fəxrəddin öz səhvində inad göstəribdir.

Böyük şairləri istiqbal etmək üçün Qızıl Arslan xüsusi əmr vermişdi. Fəxrəddin bu əmri alar-almaz yüz nəfər Azərbaycan atlısı götürüb Sərsər mənzilinə qədər getdi. Şairləri böyük bir təntənə ilə Bağdada daxil edib Qızıl Arslanın yaşadığı Əmir qəsridə düşürdülər. Sarayda şairlərin şərəfinə böyük bir ziyafət təşkil edildi. Ziyafətdə Qızıl Arslanın vəzirləri, qoşun sərkərdələri və Bağdadda olan azərbaycanlılar iştirak etdilər.

Qızıl Arslan şairlərlə bərabər köhnə asarları, kitabxanaları, xəlifələrin qəsrlərini ziyarət etdi.

On bir gündən sonra Qızıl Arslanla şairlər xəlifənin gəmisinə oturub Kəsra qəsrinə, Mədain xərəbələrinə baxmaq üçün yola düşdülər.

Qızıl Arslan xəlifədən alınan qiymətli daşlar, qızıl və gümüşlə Toğrulun xəzinəsini doldurdu. Məmləkətin daxilindən əcnəbi nümayəndələrini sürgün etdi və Toğrula bir məktub göndərdi:

“Hazırda məmləkətin hüdudları tanınmış qoşunların müdafiəsi altındadır. Düşmən qorxusu hiss edilmir. Düşmən sərhədlərdən və məmləkətin daxilindən qovduq, hökuməti xəlifənin və xəlifə bayrağı altında işləyənlərin nüfuzu altından qurtardıq. Hazırda məmləkətimizdə təzə həyat yaratmaq üçün böyük imkanlar vardır. Hökmdar bu imkanlardan istifadə etməlidir.

Xəzinəni qızıl və qiymətli daşlarla doldurmuşam. Onların hamısı bizim məmləkətimizdən axıb israfçı xəlifələrin xəzinəsinə tökülmüşdü. Hökmdar çalışmalıdır ki, bir daha o qızıllar və hədd-hesaba gəlməyən sərvətimiz başqa yerlərə axıb getməsin. Hökmdar çalışmalıdır ki, ruhanilərin və qazıların əlindən aldığı-mız hüquq bir daha onlara qaytarmalısan. Hökmdar bir daha ətrafında əcnəbi nümayəndələrinin yerləşməsinə imkan verməməlidir. Bir qədər ehtiyatlı olmaq lazımdır. Məmləkət işlərini şəxsi işlərdən ayırmaq və rəiyyətin qeydinə qalmaq, ölkənin abadlığına çalışmaq birinci vəzifəmizdir. Xalqın gözünün açılmasına çalışmalıyıq. Şüuru kor olan rəiyyətlə mədəniyyət qurmaq mümkün olmaz. Məktəblər, mədrəsələr açıdır. Müəlhimlərin xalqa nə öyrətdikləri ilə tanış olmaq hər şeydən əvvəl lazımdır.

Məmləkətin və xalqın vəziyyətini bilavasitə deyil, bilavasitə öyrənmək lazımdır. Hökumətin taxıl anbarlarını göz bəbəyi kimi qorumaq lazımdır. Məmləkəti qıtlığa düşürənlərlə, aclıq nəticəsində xalq üsyanı yaradanlarla mübarizə üçün hər şəhərdə taxıl anbarları saxlamaq lazımdır. Gözətçiləri və xalq həyatının müdafiəçilərini tez-tez gözdən keçirmək lazımdır. Xalq bizə arxalanıb gecələri evində rahat yatdığı zaman biz yatmamalıyıq. Hökumət qanunlarını elə bir şəkllə salmaq lazımdır ki, rəiyyət əsirlik, məcburiyyət və məhkumluq hiss etməsin. Hökmdarlığın ən əsas və lazımi cəhətlərindən birisi də öz dos tunu tanımasından ibarətdir.

Rəiyyətinə o qədər adil və mehriban olmalısan ki, ətrafında casus, xəfiyyə və ya xəbərçilər saxlamağa ehtiyac qalmasın. Xalqın milli simasını dəyişdirə biləcək hər bir təşəbbüsə qarşı amansız mübarizə açmalısan. Buna görə də Azərbaycan xalqını vahid bir xalq şəkllindən çıxarmaq üçün onları qəbilələr və irqlərə ayıran tarixçilərlə bir düşmən kimi rəftar etmək lazımdır.

Yerli dilin inkişafına çalış, çünki milli varlıq vahid dil vasitəsilə möhkəm ola bilər. Məmləkət daxilində yaşayan və azərbaycanlı olmayan millətlərlə rəftar və hərəkətini ümumi hökumət qanunu dairəsində qurmalısan. Rəiyyətin ögey və doğması olmamalıdır.

İsrafdan və xəsislikdən qaçmalısan. Məmləkət işlərində vəzirlərindən məsləhət almaqla kifayətlənmə, onlara məsləhət verməyə və işlərini yoxlamağa çalış. Din işlərinə məşğul olduğun zaman dünya işlərini yadından çıxarma, çünki dünyada yaşamaq üçün onu abad etməli və yaşayış şəraitini gözəlləşdirməlisən. Fəxrəddini və Əlaəddini qoşunla bərabər Həmədanda qoyub gedirəm. Onlar bu məmləkətin dostudur, onlara inanmamaq mənə inanmamaq kimidir”.

Qızıl Arslan Həmədandan Təbrizə qədər Nizamidən özünün başla dığı islahat haqqında bir çox məsləhətlər aldı.

Nizaminin ona verdiyi əsas məsləhət bundan ibarət idi:

“Hökmdarın tələsməsi lazım deyil. Böyük işlər hazırlıq və tədricilik tələb edir. Heç bir kəsə “dinini at” demək olmaz. İnsanları bütət və dinin məşğuliyyətindən ayırmaq üçün onlara başqa məşğuliyyət vermək lazımdır. İndiyə qədər ərəblər və iranlılar bu yolun qarşısını almışlar, lakin indi bizim üçün heç bir maneə yoxdur. Xüsusən əlahəzrətin xəlifə ilə bağladığı son müqavilə böyük imkanlar yaradır.

Azərbaycanlıların qəhrəmanlığına inanıram. Lakin bu qəhrəmanlığı elm və mərifətlə taclandırmaq lazımdır”.

Qızıl Arslan Nizaminin cavabında:

— Fikirləriniz doğru fikirlərdir, — dedi.

Xaqani Təbrizdə qalmağa razılıq verdi, axırda Nizami:

— Hökmdar həzrətləri özü bilir ki, mən Gəncəni sevirəm. Mən gəncliyimi orada keçirmişəm. Orada da qocalmaq istəyirəm. Mən o torpağın məhsuluyam, buna görə də aranlılarla birlikdə yaşamaq istəyirəm. Orada yalnız mənim ailəm deyil, minlərcə dostlarım və şerimin maraqlıları vardır. Onlardan ayrılmaq, hər şeydən ayrılmaqdır. Mən o həyatı və oradakı kasıb evimi sevirəm. Orada yaradılmışam, orada da yaradırəm. Mən vətənimdəki ölülərdən və dirilərdən də ayrılmaq istəmirəm, mən Məhsəti xanımla bir qəbrə yatmağı istəyirəm. Hökmdar məni buraxsın, gedib Gəncədə öz padşahlığımı sürüm.

Qızıl Arslan yerindən qalxıb Nizaminin əlindən və alnından öpərək:

— Sən diriliyində də, öləndən sonra da padşahsan, padşahları bir ölkə taclandırırırsa, sən bütün ölkələri öz əsərlərinlə taclandırırısan, — dedi və öz taxtını göstərib:

— Minlərlə belə taxtlar, böyük şairin bir misrasına bərabər ola bilməz. Gedin, razılıq verirəm, lakin qəlbən dərin bir kədər hiss edirəm, — dedi və Şəmsəddini çağırıb əmr verdi:

— Böyük Nizamini Arana yola salmaq və şairin rahatını təmin etmək üçün hər nə lazım isə hazır etdirin, şair də yola düşməlidir.

Üç gündən sonra başının üzərində zəfər bayraqları əsən bir taxtrəvan gedirdi. Təbriz yazıçıları, Təbriz şairləri Xaqani ilə birlikdə Nizamini yola salmaq üçün Acı çaya qədər piyada gəlib orada vidalaşdılar. Xaqani Nizaminin qolundan tutub taxt-rəvana qaldırdı, öpüş dülər, ağladılar. Ordu körpünün şimalından şərqə doğru dönüb Qaradağ yoluna aşincaya qədər Xaqani durub Nizaminin dalınca baxırdı, sanki onu qəlbindən səsləyib deyirdi:

— Əcəba, mən səni bir daha görməyəcəyəmmi?!

Bağdad xəlifəsi Qızıl Arslanın təyin etdiyi vəliəhdi tanımayacağı barədə ciddi söz vermişdi. Qızıl Arslanın bağladığı müqavilələri pozmaq və məmləkətlərdən silinmiş xəlifə nüfuzunu yenidən bərpa etmək üçün macərələr olduqca mənfəətli və əlverişli idi. Xəlifə yenə də Atabəylər məmləkətində vətəndaş hərbi yaratmaq fikrini daşıyırdı. Belə bir qarı- —→

zamanda Qızıl Arslan özünü itirməyərək birinci növbədə Azərbaycanı bu hadisə ətrafında səfərbər etməyi düşünürdü. Çünki vəziyyətin altından çıxmaq üçün silahlı qüvvə iş görəcəkdə. Bu qüvvə isə, yalnız Azərbaycanda mövcud idi. İraq, Ərəb, Rey qoşunlarından mürəkkəb düşmən ordularına qarşı ancaq Azərbaycanda mövcud olan ordunu qoymaq mümkün idi.

Gənc vəliəhd Araz çayı kənarından Gəncəyə qədər yazdığı xatirətində qeyd edirdi:

“İnsan, ancaq burada, öz doğma vətəninə yaşadığını hiss edir. Xalq bir dil, bir arzu daşıyan xalqdır”. Xalq düşüncəli və şüurlüdür. Düşməninə qarşı kinli, inadlı, dostlarına qarşı olduqca mehriban və səmimi dirlər.

Xalqın əksəriyyəti əkinçidir, zəhmət sevən xalqdır. Şimali Azərbaycanda təsirləndiyim əsas cəhətlərdən birisi də xalqın daima hər ehtimala qarşı hazır olmasından ibarətdir. Düzlərdə, tarlalarda əkinçilik işi ilə məşğul olan hər bir kəndlinin atı yəhərli bir halda tarlanın kənarındakı ağaca bağlanıb durmuşdur. Axşamları əkinçilərin tarladan qayıtdığını gördüyüm zaman atlı qoşun dəstələrinin müharibədən qayıtdığını hiss edirdim. Ox, kaman, qılınc və nizələr işlətməkdə sənətkar olan bu xalq, əkin və torpaq işlərində də sənətkardır. Tarlaları, bağ-bağçaları məmləkətin başqa tərəflərinə nisbət olduqca müntəzəm və səfəlidir.

Diqqət-nəzərimi cəlb edən cəhətlərdən birisi də məmləkətdə mövcud olan ziyalı adamlardır. Bunların nə kimi bir şəraitdə yaradıldığını təyin etmək üzərində dərinlən düşünmək lazımdır.

Mən, Araz çayından Gəncə şəhərinə girincəyə qədər ehsanımı vermək üçün bir nəfər də olsa dilənçi görmədim. Xalq acgöz xalq deyil, hamısından bir qürur və bir əzəmət gördüm. Bu xalqın məhəbbətini qazandığımız bizim üçün böyük bir qələbədir”.

Vəliəhd Gəncəyə gəldiyinin ikinci günü Qızıl Arslanın verdiyi məktubu da götürüb böyük şair Nizaminin ziyarətinə getdi. Gənc vəliəhd şairin şeirlər və elmlər xəzinəsindən ibarət palçıqla suvanmış otağına girdiyi zaman bir an fikrə getdi və dərhal şairin:

“Dəfinələr, xərəbələrdə yaşamalıdır!” — dediyini xatırladı və başını əyib böyük şairin əlindən öpərkən, şair də onun alnından öpə rək öz yanında əyləşdirdi. Vəliəhdi qonaqlamaq üçün evdə olan yeməklər aralığa gətirildi. Vəliəhd şairlə bir süfrəyə oturub nahar yeməyini yedi. O öz xatirətində bu süfrəni təsvir etdiyi zaman yazırdı:

“Bu süfrənin əsas qiyməti orasında idi ki, vəliəhdin qonaq edilməsi üçün fəvqəladə heç bir şey yox idi. Mən şairin evinə xəbər vermədən getmişdim, çünki ona izafi xərc vermək istəməmişdim. Əsas fikrim ona izafi xərc vermək istəməmişdim. Əsas fikrim onun həyat və məişətilə tanış olmaq idi. Buna görə də həm qəfildən, həm də nahar vaxtı →

onun ziyarətinə getdim. Bu süfrədən mənə nəşib olun qismət heç bir məmləkətin vəliəhdinə qismət ola bilməmişdir. Böyük şair iki vəliəhdi yedirdi. O məni oğlu Məhəmmədlə tanış etdiyi zaman dedi: — Dünya belədir, bu səadət ancaq mənə nəşib oldu, böyük bir məmləkətin vəliəhdi, yoxsul bir şairin vəliəhdi ilə bərabər yoxsul və həqir bir süfrənin ətrafında oturub nahar yeməyi yeyir.

Çörəyin arpa ilə qarışıq buğda çörəyi olduğunu hiss etdim, lakin olduqca ləzzətli idi. Mən indiyə qədər o ləzzətdə çörək yediyimi xatırlaya bilmirəm”.

Nahar yeməyi bitəndən sonra Nizami Qızıl Arslan tərəfindən vəliəhd vasitəsilə göndərilən məktubu açıb oxumağa başladı:

“Möhtərəm şair!

Məmləkətin hüdudlarından gələn xəbərləri eşitdiyim zaman hər dəfə sizin mənə Təbrizdə dediyiniz sözləri xatırlayıram: sülh müqavilələrinin gücü qılıncların itilənməsi qurtarana qədərdir.

Hazırda bizim Bağdad xəlifəsi və Xarəzmşahlarla bağladığımız sülh müqavilələrinin mürəkkəbi qurumayıbdır. Görünür ki, möhtərəm şair qeyd etdiyi kimi, onların hər ikisi qılınclarını itiləyib qurtarıblar. Onlar öz bəxtlərini bir daha sınamaq üçün qılınclarını qınından çıxarmaq istəyirlər.

Düşmənin bu cəsarəti məni heç də əsəbiləşdirə bilməz. Çünki onlar bu məmləkətin düşmənidir. Onlar müqavilələrə əməl etməməyə haqlıdırlar. Onlar bu müqavilələri bir məcburiyyət təsirində imza etdik

ləri üçün, fürsət ələ keçirdiyi zaman poza da bilərlər. Burası o qədər də təəccüblü deyildir. Mənim əsəbiləşməyimə səbəb olan əsas cəhət Toğrulun hərəkətləridir.

Toğrul öz istiqlaliliyyətini əcnəbi himayəsinin əsasında qurmaq istəyir. O, heç bir vaxt əcnəbi himayəsində qazanılan istiqlalın əsirlikdən ibarət olduğunu anlamır. Onun böyük səhvi burasındadır ki, özünü himayə edən xalqın qüvvəsinə inanmaq istəmir. O, qazanmaq istədiyi istiqlalın əbədi əsirlik olduğunu anlamır. Şairin başına and içirəm, heç vaxt onun çıxardığı ixtilaf məni qorxutmur.

Mən qonşularla bağladığım sülh müqavilənamələrini qoynuma qoysam da, qılıncımı qınına qoymamışam. Lakin müharibələr xalqın iqtisadi vəziyyətinə ölüm zərbəsi vura bilər. Məni qorxudan da budur.

Möhtərəm şair, bizə qarşı düzələn ittifaq olduqca böyükdür. Buna qarşı böyük hazırlıq lazımdır. Vəliəhdi bunun üçün də Azərbaycana göndərdim. Sizinlə görüşmək üçün ona xüsusi tapşırıqlar vermişəm. O gənkdir. Lakin şüurlu və fərasətlidir. Onun gələcəyinə böyük ümidlər bəsləyirəm. Zənn edirəm, o, özünə verilən vəliəhdlik şərəfini mənimsəmişdir. O bu mövqeyə olduqca səlahiyyətlidir. Hökumət idarəçiliyi nöqtəyi-nəzərindən ağıllı və dəyərli fikirləri vardır.

Azərbaycan xalqı arasında bu gəncin nüfuzunu müdafiə etmək lazımdır. Çünki nə Toğrulun oğlu Məlikşah, nə də Qətibənin oğlu Qütlüq vəliəhdlik məqamına layiq deyillər.

Zənn edirəm ki, bu qədər kifayətdir. Bununla mənim məqsədimi təyin edə bilərsiniz. Məmləkəti təhlükədən qurtarmaq lazımdır. Rica edirəm gənc vəliəhddən məhəbbət və məsləhətinizi əsirgəməyin. Xüsusən o, böyük şairin yaradıcılığı ilə həddindən artıq maraqlanırsınız.

Son ricam budur ki, Toğrula qarşı başladığım hazırlığın əsas məzmununu Azərbaycan xalqı arasında intişar etdirəsiniz. Qoy Azərbaycan xalqı elə bilməsin ki, Qızıl Arslan bu mübarizədə Toğrulun taxtacını əlindən almağa çalışır. Mən məsuliyyəti öz üzərimdən götürmək üçün, Qətibə Reydə olduğu zaman ona bir məktub da göndərərək nəsihət etdim. Lakin onlar mənim məktubuma cavab vermədilər, çünki onlar başladıkları mübarizədə qələbəni təmin olunmuş hesab edirdilər. Hazırda Toğrulun özünə də bir xəbərdarlıq məktubu göndərirəm. Lakin fayda verməyəcəyinə əminəm”.

Nizami məktubu oxuyub bitirəndən sonra bir az fikrə getdi, vəliəhdin özü də sakit-sakit düşünürdü. O, Nizaminin məktubdan nə kimi bir təsir aldığı və nə cavab verəcəyi ilə maraqlandı. Nəhayət, Nizami başına hərəkət verib:

— Elədir, vəziyyət qorxuludur, — dedi. — Mən hökmdarla Təbrizdə danışdığım zaman bugünkü vəziyyətlər haqqında demişdim. Atabəy məmləkətlərində yaşayan türk olmayan bir çox millətlər vardır ki, onlar dünənə qədər bu məmləkətdə hakim sayılırdı-

lar. Hazırda onların özlərini yerli türklərlə bərabər bir hüquqda görə bilmələri olduqca çətinidir. Buna görə də Atabəylər dövləti onlarla çox ehtiyatlı bir surətdə yola getməli idi, onların milli adət və milli ənənələri daxilində olmaq şərti ilə azadlıqlarını təmin etməli idi. Çünki məmləkət daxilində yaşayan narazılar, sərhəd xaricində olan düşmənlərin müttəfiqləridir.

Lakin, buna baxmayaraq, onların ittifaqını pozmaq lazımdır. Bu da üç yol ilə mümkündür. Birinci, xaricdəkiləri döymək, ikincisi, daxildəkilərə azad yaşayış verməklə barışmaq, üçüncüsü isə, inad göstərənləri cəzalandırmaq və məmləkətdən sürgün etməkdən ibarətdir.

Biz azərbaycanlılar birinci məsələdə sizin hökumətinizə kömək verə bilərik. Azərbaycan xalqı heç bir vaxt xaricdən gələn hücumlara arxa çevirməmiş, yenə də çevirməyəcəkdir. Lazım olursa, silahla tanış olmayan adamlarımız da silahla oynaya bilər.

Nizami vəliəhdə bu sözləri dedikdən sonra bu şəri oxudu:

Əgər növbət qılınc oynatmağa çatarsa,
Müharibənin sərkərdəsi xətibləri də silahlandırma bilər.

— Əlbəttə, yatmaq lazım deyil, madam ki, iş başından və öhdənə böyük bir vəzifə götürmüşsən, onu yerinə yetirməlisən. Düşmən pusquda durduğu halda, sərxoşlara məxsus yuxunu atmaq lazımdır. Özünə iş tapşırılmış adamların yatması xəyanətdir.

Çünkü iş tapşırıqlar padşahın yatmadığına inanıb yatmışlar.

Kədərləri və qəmləri ayağın altına alıb yüksəlməli və oradan gələcəyə baxmalısən. Özünü heç bir zaman qüvvətli hesab etmə, çünki sən hələlik düşmənin qüvvətini bilmirsən.

Şərəf və əzəmət sənın mərtəbədə deyil. Bununla sənı heç bir kəs tanımaz. Aqlın olmazsa, kim sənı tanıya bilər?

Bir çox hökmdarlar vardır ki, onlar məmləkətin düşmənləri ilə mübarizə aparırlar, lakin aqlın düşməni ilə dostluq edirlər. Aqlın düşməni şərabdır. Doğrudur, şərab dünyanın dərđini, qəmini aparır, eyni zamanda dünyanın özünü də insanın əlindən ala bilər.

Ağıllı adamlar öz libasını günəşin təstində yaxalamalıdır. Dünyada kişi üçün ən həqiqi libas doğruluqdan ibarətdir. İnsanın, tərəzinin gözləri kimi bərabər və düz olması kifayət deyil, qəlbin doğruluğunu tərəziyə qoymaq lazımdır. Məmləkət işinə əngəl törətmək üçün düşünən başları vurmaq lazımdır. Köhnəmiş ağacın başını vurmasan, təzə göyərən gənc ağaclara böyümək imkanı verməz.

Çəşmələrin keçdiyi yollar təmizlənməzsə, torpağın bəbəyindən sərın sular doğa bilməz. Buna görə də məmləkətin təzəliyinə mane olan köhnə fikirləri silmək lazımdır. Qılıncın iti olmalıdır, lakin ehsan verədiyin dirhəmlərin şəfəqi qılınc lərin şəfəqindən də parlaq olmalıdır.

Hökmdarın vücudu, təbilin içərisi kimi eyiblərdən boş olmalıdır. Padşah düşməni aciz saymadığı kimi, arslan ürəkli olub cəhənnəm oduna təslim olmamalıdır.

Hökmdar tənbel və zəif olmamalıdır. Hökmdar mərtəbə və üstünlüyü şəxsən özü üçün yox, xalqı üçün qazanmalıdır.

Dünyanı məzəmmət etməyə haqqımız yoxdur, onu hər kəs öz şəxsi mənfəəti üçün istifadə etdi. Dünya heç bir kəsə yamanlıq etməz. Lakin bizim özümüz onu əyri yollara tərəf dartıb aparırıq.

Firuzə rəngli günbədin altı nə qədər geniş olursa olsun, geniş fikirləri inkişaf etdirmək üçün orası yenə də darısqaldır.

Hökmdar o qədər həssas və ayıq olmalıdır ki, insanların vəfalı olub-olmamasını palçığının qoxusundan anlamalıdır.

Padşah mərifəti adamlardan, adamları isə dünyadan ayırmağa imkan verməməlidir.

Nizami danışdıqca vəliəhdin katibi də yazırdı. Nəsihətlər bitəndən sonra, gənc vəliəhd şairin əlini öpdü və dedi:

— Mənim daha böyük bir arzum vardır. Möhtərəm şair məsləhət görürsə, mənim üçün İskəndərnamə dastanını yazsın. Çünki İskəndərin tarixində xalqların qəhrəmanlığını göstərmək üçün daha böyük imkanlar vardır. Orada möhtərəm şair xalqları bir daha ayağa qaldırıb həyat mübarizəsi cəbhəsinə ata bilər.

Biz Təbrizdə möhtərəm şairin “Xosrov və Şirin” dastanını nəzmə çəkdiyini eşitdiyimiz zaman həddindən artıq şadlandıq. Hazırda xalqımızın bu kimi ədəbiyyata olan ehtiyacı çörək və su qədər əhəmiyyətlidir. Xalqımızı məzhəb və təriqət mübahisələrindən ayırmaq üçün bu kimi əsərlərin də böyük təsiri ola bilər. Çünki xalqın arasında məşğuledici ədəbiyyat yoxdur. Onlar işsiz vaxtlarını məzhəb və təriqət mübahisələrinə və müridbazlığa sərf edirlər.

Sizin yazacağınız dastanlardan isə xalqımız həm bədii zövq alar, həm də xalqların qəhrəmanlıq tarixini öyrənər.

Böyük şair Nizami vəliəhdin sözlərini eşidəndən sonra onun ağıllı və dərin fikirli bir gənc olduğunu bir daha təsdiq edərək:

— Fikrin doğru fikirdir, — vəliəhdin alnından öpərək dedi — xalqımızın şüurunu yalnız məzhəb və təriqət mübahisələri ilə deyil, xalqların həyat və siyasət tarixini təhrif edib əfsanə şəklinə salmaq vasitəsi ilə də korlamışlar. Mən Tusun böyük şairi ustad Əbdülqasım həddindən artıq hörmət bəsləyirəm, lakin o, özünün böyük əsərində nə qədər dərin bir sənətkarlıq göstərmişsə də, xalqların tarixini gələcək xalqın nəzərinə çatdırmaq işində böyük səhvlər buraxmışdır. O, tarix və tarixçilərin qəbul edə bilməyəcəyi hər nə əfsanə və əsatir varsa, öz əsərində yer vermişdir¹. Lakin Tus şairi Firdovsidən sonra tarixi dastan yazanlar bu yolu davam etdirməməlidir. Tarix əsəri yazan şair heç bir zaman şüurun qəbul etmə-

yəcəyi məsələlərə imkan verməməlidir. Məsələn, peyğəmbərin merac² məsələlərini mənzumə şəklində vermək istəyən bir çox şairlər də bu məsələni bir nəfər din alimi kimi mənə etmişdir. Onlar, fikri merac-la cismani meracın fərqi qoya bilmədiklərindən şair olduqlarına baxmayıb sadəcə bir molla qədər də irəliyə gedə bilməmişlər. Xalqın həqiqi tarixi əfsanələr və əsatirlərin dumanları içərisində itib getmiş, hər şey şübhələrin paltarına bürünmüşdür.

İskəndərin həyat çeşməsi axtarmaq üçün zülmətə getdiyini lazımi qədər mənə edə bilməyənlər, əfsanəçiliyin çuxurlarında batıb qalmışlar.

İskəndər zülmətin içərisində itib-batmış, həqiqi həyatın yollarını aramış və tarixə əbədi yaşayış imkanı qazandırmaq üçün çalışıb-çapalamış, eyni zamanda buna nail ola bilməmişsə, buna inanmaq o qədər də çətin deyildir.

Buna görə də gənc vəliəhd üçün yazacağım dastanda İskəndərə əbədi həyat suyunu içirəcəyəm. Mən İskəndərə əbədi yaşamaq üçün başqa bir yol göstərəcəyəm. Çünki insanları tarix, tarixi isə həyata təslim olmayan sağlam fikirli tarixçilər, yazıçılar və şairlər yaşatmalıdır.

Möhtərəm əminizin yazdığı məktubun cavabına gələndə, ona cavab yazacağam. Hələlik bunu deməliyəm ki, Azərbaycan xalqı öz milli hüduqlarının müdafiə olunması üçün hər bir fədakarlığa hazırdır. Qızıl Arslan buna əmin ola bilər...